

DER – SOM FORMELT SUBJEKT I DANSK

ANDRZEJ SZUBERT

Adam Mickiewicz University, Poznan

ABSTRACT. The article is an attempt at describing the use and meaning of one of the small but meaningful Danish words – *der*. It endeavours to present the syntactic role and the semantic meaning of *der* in a sentence. The final part of the article contains a comparison of *der* and *det*, which can be used similarly in some functions, as in the *det-kløvning* compared to the *der-kløvning*.

Der findes nogle "små" ord i dansk, som ofte volder problemer hos udlændinge i forbindelse med brugen af dem. Til dem hører *der*, som forekommer i flere funktioner og dermed betydninger. Ordet *der* bruges i dansk som et stedadverbium, et sammensat adverbium (med præpositioner) og som en konjunktion. Det bruges også som formelt subjekt i flere typer sætninger. Som subjekt bruger man for det meste størrelser, som er bestemte i form og betydning. Man plejer helst at undgå ubestemte subjekter. Hvis den givne størrelse, som er sætningens subjekt, er ubestemt, rykker man den hen under N (se fortegnelse af forkortelser sidst i teksten) og markerer subjektets normale plads med et tryksvagt *der* eller *her*. Man kan også bruge det trykssvage *der* eller *her* som formelt subjekt, når der ikke findes noget reelt subjekt.

1. ENESTE SUBJEKT

Der/her bruges som eneste subjekt i sætninger, hvor der overhovedet ikke nævnes noget subjekt, men blot angives en situation, tilstand. Derfor kaldes det ofte "det formelle situativ" (P. Diderichsen 1946:182).

F	v	n	V	N
Nu	skal	<u>der</u>	laves	en fest.

F   v   n   V   N   A
 Så   blev   der   bygget   et nyt hus   her i nærheden.

F   v   N   A
Her   snakkes   for meget   om det.

Man kan også bruge det formelle *det* i denne funktion og dette kan ofte erstatte med et *der*, når der følger en steds- eller tidsangivelse.

F   v   N
Det   er   koldt.

F   v   N   A
Der   er   koldt   i Grønland.

Det var en god udstilling.

Der var en god udstilling på slottet.

Der kan dog være en semantisk forskel:

Der er meget koldt i Norge.   /betyder, at det altid er koldt deroppe/.

Det er meget koldt i Norge i år.   /betyder, at det er koldt i år, men ikke nødvendigvis, at det altid er koldt der/

Der var koldt i Frankrig sidste år.   /'jeg ved det fra avisen'/

Det var koldt i Frankrig sidste år.   /'jeg rejser ofte til Frankrig og lige sidste år var det koldt'/

Det er koldt i Frankrig.   /'jeg sidder der nu' eller 'har lige snakket med nogen, som er der lige nu'/

Det   er   sommer   nu.
 I Frankrig   er   der/det   sommer   nu.

Man kan sige, at *det* udpeger noget, mens *der*-brugen angiver en situation, stedfinden eller tilstand (Å. Hansen 1967:172). *Der* eller *her* optræder ofte med verbets passive form og dette forekommer kun ved verber, som kan have humant subjekt, som er ikke-specificeret og har en betydning, som nærmer sig "man" eller "folk" (E. Hansen 1974: 401). Derfor kan man sige:

F   v   A
Der   synges   hér i klubben.

F   v   N
Der   siges,   at han bliver kontrollør.

F   v   n   a   A
 Hér arbejdes der nok igen.

Men derimod kan man ikke sige:

F   v
 *Der visnes.

Man kan udelade det trykssvage *der* (*her*), når der står et bestemt adverbial i Forfæltet eller Centralfeltet (P. Diderichsen 1946:183).

F	v	n	N
I kælderen	repareres	(<i>der</i>)	cykler.
I denne klub	snakkes	(<i>der</i>)	for meget om penge.

I disse sætninger findes der intet subjekt.

Man bruger også *der* som formelt subjekt i passive sætninger, som kan have et reelt objekt, men dette skal have en ubestemt form (E. Hansen 1974: 399).

Der læses mange bøger her.

Men:

**Der læses bøgerne.*

Der bliver samlet nogen penge hver uge.

**Der bliver samlet deres penge hver uge.*

Dette er en parallel konstruktion til den aktive *der*-konstruktion, hvor *der* er sætningens foreløbige subjekt, når det reelle subjekt er ubestemt og står under N i sætningen.

Der kommer mange gæster til ham.

**Der kommer gæsterne til ham.*

Men:

Der kommer gæsterne.

(her er *der* trykstærkt og derfor er et stedadverbium).

Der står et hus bag i haven.

**Der står det nye hus bag i haven.*

Der står det nye hus bag i haven. /stedadverbium/

2. FORELØBIGT SUBJEKT

2.1. FOR SUBSTANTIALER

Som foreløbigt subjekt anvendes *der*, når det reelle subjekt findes, men det er flyttet over på N-pladsen. Dette reelle subjekt er altid af ubestemt karakter. Når *det* bruges som foreløbigt subjekt, erstatter det enten infinitiver med eller uden bestemmelser, eller ledsætninger. Når man til gengæld bruger *der* som foreløbigt subjekt, kan det kun repræsentere nominalier. I det første tilfælde kan man erstatte det formelle subjekt med det reelle, mens noget lignende ikke kan lade sig gøre, når man har *der* som foreløbigt subjekt. Man undgår i nyere dansk sætninger med ubestemte subjekter og derfor markerer man subjektets plads med det formelle *der* og placerer det reelle, ubestemte subjekt i N.

F v N A

Der kommer nogen i morgen.

*Nogen kommer i morgen.

F v V N A

Der skal bages en kage til ham.

F v V A
*En kage skal bages til ham.

F v n N
I haven er der mange blomster.

*Mange blomster er i haven.

*I haven er der blomsterne.

F v N A
Der er nogle fremmede her i år.

Er der sket en ulykke på motorvejen?

* Er der sket ulykken på motorvejen?

Som man vil bemærke, er det både substantiviske, pronominale og adjektiviske led, der kan repræsenteres af *der* som foreløbigt subjekt. I den slags *der*-konstruktioner er det reelle subjekt ubestemt, og man kan være i tvivl om, når man ser, at *der* optræder et **den/det/de** ved vurderende adjektiver i positiv eller superlativ. Men det er kun en formelt bestemt artikel og hele forbindelsen er semantisk ubestemt. Derfor kan den bruges i en *der*-konstruktion (E. Hansen 1983:66).

F v a N
Der kommer aldrig (de) mange bøger.
Der kommer aldrig (de) store resultater.

Selve det foreløbige subjekt er altid tryksvagt i denne situation, men man kan mærke forskel på sætningens betydning, når man sætter tryk på det finite verbum og når man ikke gør det.

Når man siger:

F v N A
Der er nogle øller i køkkenet.

(når ordet *er* er tryksvagt) konstaterer man bare situationen, at der står nogle flasker øl i køkkenet. Men, når man siger:

F v N A
Der 'er nogle øller i køkkenet.

overbeviser man én, som enten ikke tror på det, eller bare ikke kunne se dem. På lignende måde kan man analysere det følgende par sætninger:

F v N A
Der kører sporvogn i denne bydel.

F   v   N   A

Der 'kører sporvogn i denne bydel.

2.2. FOR EN LEDSÆTNING

En ledsætning kan også være sætningens reelle subjekt. Den står så i ekstraposition, mens subjektets plads normalt markeres med det formelle *det*. Lige så snart subjektet kommer tilbage på sin normale plads, udelader man det formelle subjekt:

Det gjorde mig nervøs, at han kom.

At han kom, gjorde mig nervøs.

Det er ret sært, at alle synes det.

At alle synes det, er ret sært.

Men det er ikke altid, at situationen er så simpel. Ofte er det *der*, som er det foreløbige subjekt for en ledsætning, men der kan dog være forskel på sætningens betydning. De følgende eksempler viser også nogle forskelle i deres semantiske indhold:

Det står i 'avisen, at han blev syg.

Der står i avisene, at han blev syg.

I det første eksempel får man at vide, at det er avisen, der oplyser om, at han blev syg. I den anden sætning bliver man for første gang gjort bekendt med, at han er blevet syg. Hvis nu verbet "*står*" er trykstærkt i begge sætningerne, vil man overbevise nogen, at det er rigtigt, at avisen oplyser om det.

Der er ingen betydningsforskel mellem brugen af *det* eller *der* med verbet *at sige* i passiv og en ledsætning som subjekt:

Det/der siges, at ...

Dog kan man ikke bruge *der* i sætningen:

Det kan siges sådan.

Her er der ikke at gøre med et foreløbigt subjekt, fordi *det*-et er sætningens eneste subjekt. Derfor kan man ikke bruge *der* som formelt subjekt.

Der er flere verber, hvor der er vaklen i brugen af *der* og *det* og derfor bruges de parallelt. Til denne gruppe hører verber i passiv som: *forklares, udtrykkes, hævdes, oplyses, påstås, vides, meddeles* m.fl. I alle disse tilfælde kunne man måske forestille sig en skelnen mellem fokuset på det verbale eller nominale. I sætningen:

Der påstås, at han er blevet formand.

fokuserer man på verbet, hvorimod i det andet tilfælde falder fokuset på ledsætningen, som er sætningens subjekt:

Det påstås, at han er blevet formand.

Der er tilgængæld er der forskel i betydningen på brugen af verbet *at mene* i passiv:

Der menes, at kongen er syg. /betyder, at man/folk tror det/

Det menes, at kongen er syg. /betyder, at man forsøger at udtrykke det).

2.3. FOR EN PRÆPOSITIONSFORBINDELSE MED PRÆPOSITIONEN "MED"

I den samme funktion kan det formelle *der* anvendes i en type konstruktioner med præpositionen "*med*". I sådanne sætninger er der tale om, at der er noget i større mængde. Her står det formelle "*der*" på subjektets normale plads, imens "*med*-subjektet" kommer under N-pladsen. Sætningen:

F v N A
Der er godt med fluer hér.

skal forstås som:

F v N A
Der er mange fluer hér.

Andre sætninger af samme type kan transformeres på en lignende måde:

F v N A
Der hænger med plakater overalt.

F v N A
Der hænger mange plakater overalt.

F v N A
Der kom godt med breve i dag.

F v N A
Der kom mange breve i dag.

3. I KLØVEDE SÆTNINGER

Bortset fra *det*-kløvningen kan man også lave en spaltning ved hjælp af et *der*, men den er af en anden karakter end *det*-spaltningen. Dens formål er anderledes.

Det drejer sig her ikke om at fremhæve et led, men om at forstærke det ubestemte ved et substantivisk led. Selve konstruktionen dannes på en lignende måde som *det*-kløvningen. Sætningsleddene placeres efter samme mønster. Det led, man ønsker at udkløve, sættes sammen med en form af "*at være*" i hovedsætningen, mens resten kommer senere i en tilknyttet ledsætning.

Det specielle ved det er, at værbet "at være" ikke er så indholdstomt som i *der*-spaltningen. Denne konstruktion bruges meget ofte i fortællende form:

Der var en gang en konge, som ...

Der var en mand, der ville se dette billede.

Der var en pige, der blev syg af det.

Der var en lærer, der ville snakke med dig.

Er der nogen, der har slået dig?

Der-spaltningen bruges også, når N-pladsen allerede i forvejen er udfyldt med et objekt:

F   v   N

*Der køber en pige sin mor en bluse.

Man kunne egentlig sige det på følgende måde:

F   v   N

En pige køber sin mor en bluse.

Men det er meget sjældent, at man gør det. Den bedste mulighed ligger i *der*-spaltningen, og man får en konstruktion af typen:

F   v   N

Der er en pige, der køber sin mor en bluse.

Man kan godt sige:

F   v   N   A

Der løb en hest ude på marken.

men her koncentrerer man sig faktisk kun om hele situationen. Man kan ikke bare sige:

*Der løb en hest.

Når man vil sige, at en hest løb og ikke gik, løser *der*-spaltningen problemet på følgende måde:

Der var en hest, der løb.

Der er betydningsforskelle mellem to sætninger, hvor den ene er kløvet og den anden ikke.

Der er altid to børn hjemme.

Der er altid to børn, der er hjemme.

Den første indebærer, at det altid er to børn og ikke f.eks. voksne, der er hjemme, mens den anden udsiger, at det er præcis to børn, og ikke flere, der altid er hjemme, men ikke nødvendigvis de samme hele tiden.

Men, hvis man nu flytter adverbiet "altid" i bisætningen, får man:

Der er to børn, der altid er hjemme.

Og dette betyder, at der er to børn og altid de samme, som aldrig går ud.

4. DET VS. DER I SÆRE TILFÆLDE

Ordene *det* og *der* anvendes i mange funktioner, som ofte er ens. Men i langt de fleste tilfælde er der forskel på, hvad de givne sætninger indebærer, hvilket ofte er forbundet med trykket:

Det er en fugl, der synger.

Der er en fugl, der synger.

Der 'er en fugl, der synger.

Der er en 'hest, der synger.

Den første sætning udsiger, at det er en fugl og ikke f.eks. en hest, der synger, mens den anden, enten kontaterer, at en fugl synger i dette øjeblik, eller siger at der findes en fugl, der synger. Sætning nummer 3 er et forsøg på at overbevise én om, at der virkelig er en fugl, som synger. I den sidste sætning kommer man med oplysning om at der findes *en hest*, som kan synge. Sætningerne:

(1) *Er der noget, jeg skal gøre?*

(2) *Er det noget, jeg skal gøre?*

(3) *'Er der noget, jeg skal gøre?*

(4) *Er 'det noget, jeg skal gøre?*

skal også forstås forskelligt.

Den første er et neutralt spørgsmål, om man ikke skulle gøre et eller andet (når man f.eks. ikke har noget at lave eller måske skal hjælpe med noget).

I den anden sætning spørger man om en konkret ting, som man skal gøre. Man ved, at der er noget, der skal gøres, men man ved bare ikke, om man selv skal gøre det.

Den tredje viser, at man er overrasket over, at der er noget man skal, eller bare forstærker spørgsmålet, for at få noget man skal. I sætningen nummer 4, hvor *det-et* er trykstærkt viser man sin forbavselse over, at det er den og ikke en anden handling, som man skal udføre.

Når man spørger:

Er der noget, der kan spises?

forventer man, at svaret vil indebære en oplysning om der findes noget, som man kunne spise. Men hvis man siger:

Er det noget, der kan spises?

Vil man få at vide, om en konkret ting, som der er tale om, er spiselig.

Der er også forskel på sætningerne:

Der lugter af gylle.

Det lugter af gylle.

Hvor den første betyder, at man kan lugte gyllen i luften. Men man i den anden udsiger, at en eller anden genstand lugter af gylle.

Brugen af *der* er ikke altid så klar og entydig. I flere tilfælde er der tvivl om, man skal bruge *der* eller *det* som formelt subjekt, især i sætninger, i hvilke det reelle subjekt er en ledsætning. Som de fremgår af eksemplerne, kan betydningen af de pågældende sætninger også variere afhængigt af, hvor *der* falder tryk. Derfor kan det også ske, at en sætning kann forstås på flere måder, afhængigt af trykket, hvilket selvfølgelig ikke har så meget at gøre med brugen af det formelle subjekt.

FORTEGNELSE OVER FORKORTELSER¹

F – forfelt	V – infinit verbal
v – finit verbal	N – nominal
n – subjekt	A – adverbial
a – adverbial	

LITTERATUR

- Afzelius, O. m.fl. 1986. *Dansk grammatik for udlændinge*. København.
- Brink, L. 1997. Den danske der-konstruktion. *Danske Studier* 1997, 32-83.
- Diderichsen, P. 1946. *Elementær dansk grammatik*. København.
- Dyhr, M. 1978. *Die Satzspaltung im Dänischen und Deutschen*. Tübingen.
- Falster Jakobsen, L., Olsen, J. 1980. Zur Technik der kontrastiven Beschreibung, dargestellt an dt. „es“ und dän. „det“/„der“. *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik* 16, 92-180.
- Frost Olesen, G. 1982. *På vej mod kommunikationens grammatik*. København.
- Galberg Jacobsen, H., Skyum-Nielsen, P. 1996. *Dansk sprog. En grundbog*. Århus.
- Hansen, E. 1967. *Sprogiagttagelse*. København.
- 1971a. Jensen er nede i postkassen med et brev. *Danske Studier* 1971, 5-36.
- 1971b. *Sprogets mekanisme*. København.
- 1973. Hvor er det nu min stjerne tindrer. I: *Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog* (af samme forfatter). København, 210-213.
- 1974. De nye der-konstruktioner. I: *Festskrift til Kristian Hald* (red. af P. Andersen m.fl.). København, 391-404.
- 1975. Noget om intet. I: *At færdes med sproget. Iagttagelser og synspunkter*. (=Dansk Sprog-nævns skrifter 9). København, 113-137.
- 1984. *Dæmonernes port*. 3. udg. København.
- 1988. Der og som. *Nyt fra Sprognavnet* 1988/3, 7-9.

¹ Mere til det se: E. Hansen 1984.

- 1983. Det pleonastiske "at". *Danske Studier* 1983, 61-80.
- 1995. Sætningskløvning i moderne dansk. *Danske Studier* 1995, 126-146.
- Hansen, E., Lund, J. 1983. *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. København.
- Hansen, G. 1971. *Dansk sproglære for seminarier*. 4. udg. København.
- Hansen, Å. 1967. *Moderne dansk*. Bind I-III. København.
- Hoffman Jensen, T. 1964. *Gjellerups sproglære 3*. København.
- Løj, M. 1971. *Fleksivlære. En studie- og arbejdsbog*. København.
- Munck Nordentoft, A. 1972a. *Hovedtræk af dansk grammatik. Ordklasser*. København.
- 1972b. *Hovedtræk af dansk grammatik. Syntaks*. København.
- Nølke, H. 1984. Clefting in Danish. *NyS* 14/84, 72-111.
- Rajnik, E. 1978. *Zarys gramatyki języka duńskiego*. Poznań.
- 1999. *Gramatyka języka duńskiego. Morfologia*. Poznań.
- Søby Kristensen, P. 1972. *Lingvistik*. København.